

Toruń, 1 października 2023 r.

dr hab. Karol Dobrzeniecki, prof. UMK
Doktor habilitowany nauk prawnych
Profesor Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Wydział Prawa i Administracji
Katedra Teorii Prawa i Państwa
ul. Bojarskiego 3, 87-100 Toruń

**Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Moniki Nowickiej-Jasińskiej
pt. Ochrona dóbr osobistych osób umieszczonych w szpitalach
psychiatrycznych**

1. OPINIA OGÓLNA

Przedłożona mi do recenzji dysertacja doktorska przygotowana przez panią magister Monikę Nowicką jest opracowaniem, które należy ocenić pozytywnie. Treść pracy stanowi dowód na to, iż autorka posiada dobrą orientację w stosowaniu metody formalno-dogmatycznej, historyczno-prawnej i prawno-porównawczej. Podjęty temat – ochrona dóbr osobistych osób umieszczonych w szpitalach psychiatrycznych – jest aktualny i istotny dla filozofii prawa, dla nauk dogmatycznych, ale także dla praktyki ochrony praw człowieka. Praca jest kompleksowa i dobrze udokumentowana. Autorka opisuje poszczególne aspekty ochrony praw tej grupy pacjentów, zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym.

Walog praktyczny wynika przede wszystkim z faktu, iż w pracy zinterpretowano czynniki o charakterze instytucjonalnym, które faktycznie wpływają na sferę osobistej

wolności pacjentów w ramach relacji między chorymi i opiekunami, a także ze światem zewnętrznym. Znaczenie pracy wyraża się też w uporządkowaniu i popularyzacji wiedzy o prawach pacjenta z zaburzeniami psychicznymi, mogącego mieć problem z prawidłowym rozpoznaniem swoich praw, często zdając się w tym względzie na przepisy regulujące funkcjonowanie szpitali psychiatrycznych i domów pomocy społecznej. Regulacje wewnętrzne danego zakładu rzutują na możliwości korzystania przez pacjentów z przysługujących im praw i wolności. Autorka podkreśla, że prawa pacjenta szpitala psychiatrycznego i jego godność są potencjalnie bardziej narażone na naruszenie, niż pacjenta leczonego z innych wskazań medycznych. Wiąże się to z utrzymywaniem się w polskich placówkach paternalistycznego modelu relacji lekarza z pacjentem, który stwarza szereg zagrożeń dla autonomii jednostki, jego nietykalności osobistej oraz proporcjonalności stosowania środków przymusu i ingerencji w sferę prywatną.

Praca rozwija interesującą hipotezę autorki, wedle której „pojawienie się praw pacjenta w Polsce nie wynikało z nacisków lobby konsumentów świadczeń medycznych [...] jak to odbywało się w innych krajach, lecz było odgórną inicjatywą legislacyjną, wynikającą z konieczności zapewnienia określonego standardu ochrony w tym zakresie” (Wstęp, s. 8-9). W tym celu doktorantka łączy analizę aktów prawnych i orzecznictwa z argumentacją opartą na specjalistycznej wiedzy medycznej.

W związku z powyższym, uważam, że podjęcie się przez doktorantkę badań nad problematyką ochrony dóbr osobistych umieszczonych w szpitalach psychiatrycznych było uzasadnione i przyczyniło się do rozwoju nauk prawnych.

2. OCENA MERYTORYCZNA

2.1. Znaczenie problematyki podjętej w recenzowanej rozprawie

Znaczenie podjętej problematyki różnie kształtuje się na gruncie poszczególnych nauk prawnych. W ramach filozofii prawa ważny jest aspekt sytuacyjnego uwarunkowania praw podmiotowych, kwestii korzystania z praw przysługujących podmiotom, które nie mają ich świadomości, porządków faktyczności tworzonych przez praktyki instytucjonalne na marginesach procesów stosowania prawa. Narzuca się w tym miejscu zasadność sięgnięcia do koncepcji władzy dyscyplinarnej J. M. Foucaulta, której jednak autorka nie rozwija. Inne zagadnienie

należące do ogólnej refleksji nad prawem to wpływ uznanego przez medycynę modelu relacji lekarz-pacjent na kształt prawnej ochrony zdrowia psychicznego, stanowiący przejaw medykalizacji stosunków społecznych.

Z punktu widzenia nauk dogmatycznych – praca porusza istotny dla prawa konstytucyjnego problem statusu praw pacjenta jako szczególnego ujęcia praw człowieka i obywatela, gwarantowanych przez ustawę zasadniczą i prawo międzynarodowe. Istotne są także związki pomiędzy cywilistyczną konstrukcją praw osobistych i publicznoprawną genezą praw człowieka. Autorka omawia znacznie ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego dla regulacji procedury przyjęcia osoby chorej psychicznie do szpitala bez jej zgody. Prawo krajowe w tej materii musi być zgodne z prawem międzynarodowym i unijnym, w tym Kartą Praw Podstawowych UE.

Dla praktyków zajmujących się ochroną praw osób z zaburzeniami psychicznymi praca oferuje przegląd praktyk, które są obecnie stosowane w systemie instytucjonalnej pomocy społecznej, a których status prawny jest wątpliwy, czy wręcz powodują niebezpieczeństwo naruszeń praw człowieka i dóbr osobistych pacjentów.

2.2. Metodyka badawcza (założenia, cele, metody)

Autorka zakłada istnienie w polskim prawie luki pozwalającej dyrektorom szpitali psychiatrycznych na określanie zakresu praw osób chorych psychicznie w regulaminach wewnętrznych. Prowadzi to, w jej ocenie, do sytuacji, gdy system ochrony pacjentów z zaburzeniami psychicznymi nie zawiera elementów chroniących ich przed niezgodnym z konstytucją ograniczaniem praw w formie innej niż ustawowa. Tym samym dochodzi do osłabienia ochrony prawnej pacjentów najbardziej zagrożonej wykluczeniem.

Zakłada również istnienie nierównowagi w relacji na linii pacjent – lekarz (pracownik medyczny), oraz pacjent – zakład opieki zdrowotnej, wynikającą z utrzymującego się wciąż paternalistycznego modelu sprawowania opieki medycznej w tego typu placówkach jak szpitale psychiatryczne.

Wskazany przez autorkę celem pracy jest „analiza problematyki prawnej ochrony dóbr osobistych osób umieszczonych w szpitalach psychiatrycznych” (s. 8). Na wstępie autorska formułuje hipotezę, że prawa osób umieszczonych w szpitalach psychiatrycznych są szczególnie narażone na niebezpieczeństwo poprzez

arbitralność działań osób udzielających im pomocy medycznej. Pacjenci tych szpitali mieliby więc w praktyce różne prawa, zależności od sposobu organizacji i stanu świadomości personelu szpitala (s. 8).

Autorka, w celu rozwiązania tak postawionego zadania dokonuje analizy piśmiennictwa naukowego, źródeł prawa w postaci krajowego ustawodawstwa i prawa międzynarodowego publicznego (*norm soft law* i *hard law*). Przebadła także prawo unijne. Poza aktami tworzenia prawa, przedmiotem studiów uczynione zostało w pracy orzecznictwo sądowe.

Zastosowane w prawie metody naukowe to: metoda dogmatyczno-prawna w odniesieniu do badania źródeł prawa, ustaleń orzecznictwa i doktryny; metoda historyczno-prawna w związku z genezą wybranych instytucji, a także metoda prawno-porównawcza, w szczególności przy okazji omawiania uregulowań prawa międzynarodowego i prawa europejskiego.

Po lekturze rozprawy, stwierdzam, że zakładany cel pracy został przez doktorantkę osiągnięty. Autorka wykazała się wystarczającą na potrzeby pracy doktorskiej znajomością zastosowanych metod badawczych. Zostały one dobrane poprawnie i zapewniły realizację wyjściowych założeń poznawczych.

2.3. Struktura rozprawy

Recenzowana rozprawa wraz z załącznikami liczy 293 strony (łącznie z bibliografią).

Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów, z których pierwszy obejmuje prezentację podstawowych pojęć i instytucji „z zakresu ochrony praw osób chorych psychicznie” (41 stron). Ten rozdział pełni funkcję wprowadzenia do pracy. Prezentuje problem badawczy, hipotezy, a także przedmiot i cel pracy. W rozdziale drugim przedstawione zostały normatywne gwarancje dla ochrony dóbr osobistych „osób chorych psychicznie” w uniwersalnym i regionalnym (europejskim) systemie ochrony praw człowieka (39 stron). Autorka skupia się na podstawowych pojęciach z zakresu ochrony praw tych osób. Uwzględnia genezę modeli systemu ochrony zdrowia psychicznego oraz zakres znaczeniowy pojęcia osoby z zaburzeniami psychicznymi. W rozdziale trzecim autorka analizuje model ochrony praw osób chorych psychicznie w systemie krajowym (40 stron). Skupia się na konstytucyjnych gwarancjach, prawach pacjentów określonych w ustawach dotyczących zagadnień medycznych i kwestii

związanych z prawem do prywatności. Rozdział czwarty dotyczy wpływu procedur badań psychiatrycznych na ochronę dóbr osobistych (57 stron). Autorka koncentruje wywód wokół przesłanek przeprowadzenia badań psychiatrycznych, procesie badania stanu zdrowia psychicznego oraz możliwości zastosowania środków przymusu bezpośredniego wobec osób badanych. Ostatnia część pracy nosi tytuł: „Ochrona dóbr osobistych a umieszczenie w placówkach zajmujących się opieką nad osobami z zaburzeniami psychicznymi.” Zostały tam przedstawione zasady umieszczania osób z zaburzeniami psychicznymi w placówkach opieki zdrowotnej. Omówiono kwestie zgody pacjenta, zakresu hospitalizacji bez zgody pacjenta, skierowania na leczenie przymusowe i postępowania przed sądem opiekuńczym. Rozdział zawiera także kwestie kontroli warunków i zasadności pobytu pacjentów w szpitalach psychiatrycznych i domach pomocy społecznej.

Struktura pracy jest w zasadzie typowa dla prac z zakresu nauk prawnych. Autorka wychodzi od wyjaśnienia podstawowych pojęć w oparciu o definicje zastane w literaturze a także definicje legalne, a następnie przystępuje do analizy sposobów jurydykacji stosunków społecznych opisywanych przy użyciu tych terminów w prawie krajowym i międzynarodowym. Element nowatorski stanowi niewątpliwie włączenie do dyskursu dogmatycznego rozważań na temat specyfiki faktycznej sytuacji osób dotkniętych chorobami i zaburzeniami psychicznymi znajdujących się w zinstytucjonalizowanych placówkach opiekuńczych.

Rozprawa ma charakter przede wszystkim teoretyczny, część empiryczna (analiza faktycznych warunków pobytu i praktyki umieszczania chorych w placówkach opiekuńczych) zajmuje zaledwie ok. 10 % tekstu, a łącznie część teoretyczna z dominacją metody formalno-dogmatycznej ok. 70 % całości pracy, natomiast 20 % poświęcono kwestiom wprowadzającym, metodologicznym, podsumowaniu i wykazowi bibliografii.

2.4. Wykorzystana literatura

Doktorantka wykorzystwała ponad 300 naukowych pozycji bibliograficznych, w tym blisko 30 anglojęzycznych, ponadto przeanalizowała ponad 30 orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego, odwołała się do około 50 aktów – samoistnych i niesamoistnych źródeł prawa krajowego, unijnego i międzynarodowego, kilkunastu

orzeczeń ETPCZ i TSUE, ponad 100 orzeczeń polskiego Sądu Najwyższego, sądów apelacyjnych, sądów administracyjnych.

W literaturze naukowej autorka skoncentrowała się na publikacjach polskojęzycznych, co można uznać za usprawiedliwione z uwagi na założenia pracy, w szczególności chęć ukazania sytuacji osób chorych psychicznie przebywających w polskich zakładach opiekuńczych.

Publikacje najnowsze wydane w okresie ostatnich 7-8 lat (od 2015 roku) stanowią około 30 % całości literatury, co jest zadowalającym wskaźnikiem. Pod względem jakościowym literatura jest dobrana prawidłowo, ponadto jest zróżnicowana i bogata. Na podkreślenie zasługuje wykorzystanie literatury z zakresu bioetyki, ochrony zdrowia psychicznego, psychiatrii klinicznej czy neurobiologii.

2.5. Szczegółowa ocena merytoryczna poszczególnych części rozprawy

Pod względem merytorycznym praca zasługuje na pozytywną ocenę, niemniej jednak warto poczynić pewne szczegółowe zastrzeżenia, z których część może mieć charakter dyskusyjny. Mam nadzieję, że te uwagi pomogą doktorantce odpowiednio ukierunkować swoje przyszłe badania i dopracować swój warsztat badawczy.

Wstęp do recenzowanej dysertacji doktorskiej zawiera niezbędne dla tej części pracy elementy, w tym uzasadnienie wyboru tematyki pracy, nakreślenie jej celu, opis struktury pracy, założenia metodyczne (hipotezy i metody badawcze).

Rozdział 1 (Podstawowe pojęcia i instytucje prawne z zakresu ochrony praw osób chorych psychicznie). Autorka wprowadza w nim fundamentalne dla pracy definicje, rozróżnienia, kategorie znaczeniowe. Rozdział zawiera istotne rozważania nad genezą praw pacjenta i sposobem ich ujmowania w doktrynie prawa polskiego, tj. nadawaniem im charakteru przede wszystkim administracyjnego. Omawia kształtowanie się pojęcia zdrowia psychicznego, aż po uzyskanie przez ten termin obecnego znaczenia w ramach najważniejszych modeli jego ochrony. Ukazuje jak zmieniały się sposoby ujmowania zaburzeń psychicznych w kategoriach normalne/nienormalne. Zastrzeżenia budzi pewna niekonsekwencja terminologiczna autorki przy operowaniu w pracy kluczowym w istocie terminem „osób chorych psychicznie”. W rozdziale 1.2 zatytułowanym „Zakres znaczeniowy pojęcia osób z zaburzeniami psychicznymi” wskazuje, iż określenie „choroby psychiczne” jest obecnie w odwrocie (s. 36). Na stronie 48 wyjaśnia, iż zarówno ustawa o ochronie zdrowia

publicznego, jak i inne ustawy (np. Kodeks wykroczeń, Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny) często odwołują się do tego „anachronicznego”, zdaniem autorki, pojęcia, a nawet że „zgodnie z nowożytną wiedzą termin choroba psychiczna stanowi zbiór pusty, w którym nie mieszczą się żadne desygnaty” (s. 173). Jednak już w tytułach rozdziałów drugiego i trzeciego (oraz w tytułach podrozdziałów), sama autorka używa tych samych pojęć w sposób neutralny i opisowy, pisząc np. „prawdziwe prawa pacjenta chorego psychicznie to te, które szanują ludzką godność” (s. 97). Wydaje się, że bardziej zasadnym i spójnym rozwiązaniem, byłoby posłużenie się terminem aktualnie stosowanym w ramach nauk medycznych i ew. zasugerowanie zasadności współczesniania języka prawnego.

Rozdział 2 (Normatywne gwarancje ochrony dóbr osobistych osób chorych psychicznie w międzynarodowym systemie prawa człowieka). Doktorantka wskazuje na godność jako na kategorię wspólną dla praw człowieka i dóbr osobistych jednostki. Jest ona traktowana jako kategoria transcendentálna, która zasługuje na bezwzględną ochronę. Jako dobro niemajątkowe o charakterze przyrodzonym, podlega ochronie w Konstytucji RP oraz w ramach norm prawa prywatnego i publicznego. Dlatego przepisy dotyczące praw osobistych i ich ochrony przed naruszeniem powinny być interpretowane z uwzględnieniem godności jako szerszej perspektywy. W doktrynie międzynarodowego prawa praw człowieka pacjenci dotknięci zaburzeniami psychicznymi są stawiani w centrum, bowiem są oni szczególnie narażeni na dyskryminację i wykluczenie społeczne. Podkreśla się wzajemne powiązania między prawami pacjenta a dostawcą usług zdrowotnych. Prawa pacjenta chronią dobra osobiste, takiej jak wolność i bezpieczeństwo osobiste, prywatność, integralność cielesna, wolność od tortur, okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania.

Rozdział 3 (Ochrona dóbr osobistych osób chorych psychicznie w systemie krajowym). W tym rozdziale autorka tłumaczy powiązanie pomiędzy cywilistyczną konstrukcją dóbr osobistych człowieka i publicznoprawną genezą praw człowieka. Zasadniczo trafna jest konstatacja, iż godność stanowi ostateczne źródło zarówno publicznych praw podmiotowych jak i dóbr osobistych, jednak zastanawia pewna dysproporcja pomiędzy szczegółowym omówieniem praw pacjenta i praw człowieka a lakonicznym odniesieniem się do konstrukcji dóbr osobistych, chociażby bogatej literatury powstałej na gruncie art. 23 i art. 24 Kodeksu cywilnego. Autorka trafnie zauważa paradoks, że „każdy człowiek jest autonomiczny, chociaż nie wszyscy mogą

lub potrafią urzeczywistniać przysługującą im wolność. [...] Z jednej strony autonomia pacjenta jest absolutyzowana, niekiedy nawet sprowadzona do rangi wartości, na której m.in. opiera się system prawny, z drugiej zaś nie zapewnia się jej wystarczającej ochrony tam, gdzie jest to niezbędne.”(s. 137).

Rozdział 4 (Wpływ procedur badań psychiatrycznych na ochronę dóbr osobistych). Autorka prezentuje w nim podstawowe założenia dotyczące systemu psychiatrycznej opieki zdrowotnej, która nakłada na aparat państwa obowiązek realizacji Narodowego Programu Zdrowia Psychicznego. Wskazuje iż podstawę prawną do opracowania Planu stanowi ustawa o ochronie zdrowia psychicznego z dnia 19 sierpnia 1994 r., jednak pomija okoliczność, iż tę konstrukcję wprowadzono dopiero w 2008 r., ustawą o zmianie ustawy o ochronie zdrowia psychicznego z dnia 23 lipca 2008 r. (Dz. U. Nr 180, poz. 1108). Wskazanie na uwarunkowanie czasowe pozwoliłoby na bardziej adekwatne ukazanie ewolucji w podejściu do form realizacji zadań władzy publicznej w zakresie ochrony zdrowia psychicznego. Autorka analizuje w pracy przesłanki pozytywne i negatywne orzeczenia przez sąd obserwacji sądowo-psychiatrycznej, rozważając różnego rodzaju zagrożenia dla jednostki z nią związane. Czyni przedmiotem dociekań także możliwość stosowania środków przymusu wobec osób poddawanych badaniom psychiatrycznym.

Niezwykle cenne są konkluzje i zgłaszane wątpliwości wobec stosowanych na gruncie obowiązujących regulacji prawnych praktyk, pozwalających na ocenę stopnia poczytalności sprawcy zachowania przestępnego w oparciu o skalę ilościową. Trafnie formułuje wniosek *de lege ferenda* – potrzeby gruntowanego przeformułowania art. 31 k.k. poprzez jego dostosowanie do współczesnych ustaleń badań w dziedzinie psychiatrii i innych nauk (s. 176).

Rozdział 5 (Ochrona dóbr osobistych a umieszczenie w placówkach zajmujących się opieką nad osobami z zaburzeniami psychicznymi). Autorka ukazuje prawne uwarunkowania dla umieszczenia pacjenta „w placówkach zajmujących się opieką nad osobami chorymi psychicznie”. Formułuje twierdzenie, iż pomoc społeczna uzyskuje współcześnie ważną pozycję w „systemie służącym zaspokajaniu potrzeb człowieka osobom chorym psychicznie”. W rozdziale piątym doktorantka prowadzi równoległe wywód na temat kwestii zgody pacjenta z zaburzeniami psychicznymi oraz odstąpienia od dobrowolności – na hospitalizację w szpitalu oraz na pobyt w domu pomocy społecznej (DPS). Obszernie przedstawia strukturę i organizację takiej

placówki, wyjaśnia ich „totalny” charakter, zadania, personel. Omawia negatywne aspekty funkcjonowania DPS’ów, przesłanki decyzji o umieszczeniu chorego w takiej placówce oraz kontroli jej legalności. W świetle tak obszernych rozważań na temat pobytu osób cierpiących na zaburzenia psychiczne w DPS, zastanawia brak odpowiedniego umieszczenia tego wątku w tytule pracy, który ogranicza się do wyłącznie do „szpitali psychiatrycznych”.

W Zakończeniu dysertacji, oprócz klasycznego podsumowania i wniosków badawczych. Akcentuje fakt, iż zdrowie psychiczne należy do podstawowych dóbr osobistych człowieka, a ochrona praw osób z zaburzeniami psychicznymi należy do podstawowych obowiązków państwa. Autorka wyraźnie określiła ograniczenia badawcze, jakie związane są z przeprowadzonym przez nią procesem badawczym w zakresie wnioskowania, jak i określiła kierunki dalszych badań w tej tematyce, co niewątpliwie świadczy o jej dojrzałości naukowej.

2.6. Język i formalna strona rozprawy

Od strony językowej i formalnej recenzowana dysertacja doktorska może zostać dobrze oceniona. W pracy pojawiają się drobne potknięcia interpunkcyjne, jednak usterki tego rodzaju zdarzają się nawet w prestiżowych wydawnictwach po profesjonalnej korekcie wydawniczej oraz korekcie autorskiej, stąd nie należy w moim osądzie przywiązywać do nich dużej wagi.

Doktorantka prowadzi narrację najczęściej w sposób bezosobowy, co jest częstym zabiegiem w pisanych w Polsce pracach naukowych, jedynie w podsumowaniu, przekazuje własny pogląd w pierwszej osobie, co zasługuje na pozytywną ocenę.

Doktorantka w sposób prawidłowy formułuje przypisy w pracy, zgodne z standardami nauk społecznych. Sporadycznie pojawiają się pomyłki w zastosowaniu znaków pisarskich: łącznika i półpauzy, brak konsekwencji w pisowni tytułów publikacji anglojęzycznych – użycia wielkich liter. Nie zostały też należycie uporządkowane elementy zawarte w bibliografii jako źródła – brak wyróżnienia poszczególnych typów źródeł prawa, a także brak konsekwencji przy ustalaniu kolejności wyróżnianych źródeł tego samego rodzaju np. chronologicznej. Podobne zastrzeżenia można podnieść pod adresem części bibliografii zawierającej wyliczenie orzecznictwa.

Rekapitulując, pod względem redakcyjnym i lingwistycznym, a także w zakresie stosowania poprawnych zasad dla odsyłaczy bibliograficznych, pracę oceniam pozytywnie, z zastrzeżeniem zgłoszonych uwag.

3. WNIOSKI I KONKLUZJA KOŃCOWA

Wymienione powyżej uwagi krytyczne nie zmieniają mojej pozytywnej opinii o pracy. Przedłożona mi do recenzji dysertacja doktorska spełnia ustawowe kryteria (art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 1789) tj.:

- stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, jakim jest ochrona dóbr osobistych osób umieszczonych w szpitalach psychiatrycznych,
- wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki w dyscyplinie nauki prawne,
- potwierdza umiejętność Doktorantki w zakresie samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Do najważniejszych walorów recenzowanej rozprawy zaliczyć należy:

- waga i aktualność podjętego tematu, w tym wypełnienie luki badawczej,
- przejrzystość pracy i uporządkowany wywód naukowy,
- umiejętność formułowania samodzielných wniosków.

Podsumowując, stwierdzam że recenzowana rozprawa doktorska mgr Moniki Nowickiej-Jasińskiej pt. „Ochrona dóbr osobistych osób umieszczonych w szpitalach psychiatrycznych” spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim w w/w ustawie i na tej podstawie wnioskuję o jej dopuszczenie do publicznej obrony.

